

พระราชวังบางปะอิน: พระราชวังโรแมนติกแบบสยามในรัชกาลที่ 5 *

Bang Pa-in Palace: The Romantic Palace in Siam in the reign of King Rama V

ธิดารัตน์ ทิยะวงศ์มานะ (Thidarat Tiyawongmana)**

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อแนวคิดการสร้างผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 กล่าวคือ พระองค์ทรงเห็นข้อดีของการพักผ่อนตามแนวคิดแบบตะวันตก จึงได้ทรงเสด็จประพาสสถานที่ทั้งในและนอกประเทศ ซึ่งได้เปิดโลกทัศน์และเห็นถึงความศิวิไลซ์แบบตะวันตก จึงทำให้เกิดการสร้างพระราชวังบางปะอิน เป็นพระราชวังสำหรับเสด็จแปรพระราชฐานแห่งแรกของพระองค์ ที่มีการวางผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรมแตกต่างไปจากพระราชวังแบบจารีตของสยาม โดยเป็นพระราชวังโรแมนติกแบบสยามที่มีผังบริเวณและสร้างสถาปัตยกรรมต่างๆให้สอดคล้องกับสยามเป็นสำคัญ ที่แสดงให้เห็นการใช้ชีวิตแบบใหม่ที่ดำเนินตามวัฒนธรรมตะวันตกของพระเจ้าแผ่นดินสยาม

Abstract

An Objective of this article is to study the factors which have effects on a site planning and an architectural style in Bang Pa-In Palace in the reign of King Rama V that is he known the advantage of western concept relaxing, so he travelled in Siam and Western Colonial and opened his western civilization ideal. Bang Pa-In Palace, was the first summer palace which was built on that period, has the distinct site planning and architectural style that differ from other traditional Siamese royal residence. In conclusion, Bang Pa-In Palace is a romantic palace in Siamese-style. The site planning and the architecture in the palace conform with Siamese culture significantly. Under the concept of the Romanticism perceives that a new life style of the King of Siam who had adopted the western culture.

* บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเพื่อสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คือ ผศ.สาทิศ ชูแสง และ ผศ.ดร.นวลลักษณ์ วสันตชาติ

The part of thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the Degree Master of Arts Program in History of Architecture, Department of History of Architecture, Silpakorn University. Thesis Advisors : Asst.Prof. Sathit Chooaeng and Asst.Prof. Nuanlak Watsantachad, Ph.D

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร บัณฑิตวิทยาลัย e-mail : won.thidarat@gmail.com (Graduate student from Department of in History of Architecture, Faculty of Architecture, Silpakorn University)

บทนำ

บทความชิ้นนี้มีวิธีและกระบวนการศึกษาด้วยการเก็บข้อมูลผ่านการศึกษาข้อมูลทางเอกสาร (เช่น เอกสารจดหมายเหตุ ภาพถ่ายเก่า แบบทางสถาปัตยกรรม) และการศึกษาข้อมูลทางภาคสนาม จากนั้นจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์และอภิปรายการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อสร้างและวางผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ดังนี้

ในช่วงเวลาปลายศตวรรษที่ 18 ในยุโรป ได้เกิดการเคลื่อนไหวของกระแสนิยมลัทธิโรแมนติค (romanticism) ที่ได้รับความนิยมและแพร่หลายเป็นอย่างมากในยุโรป โดยกระแสดังกล่าวได้เข้ามาสู่สยามตรงกับช่วงเวลาของสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์จึงทรงได้รับอิทธิพลดังกล่าว และได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นพระราชวังแห่งแรกสำหรับเสด็จแปรพระราชฐานของพระองค์ ดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงต้องการนำเสนอการวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของกระแสโรแมนติคที่มีผลต่อการสร้างพระราชวังบางปะอิน ซึ่งทำให้เกิดแนวคิดการวางผังบริเวณพระราชวังแบบใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการวางผังบริเวณในสยาม (รูปที่ 1)

รูปที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศพระราชวังบางปะอิน

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เกาะบางปะอินมีชื่อเดิมว่า เกาะบ้านเลน เนื่องจากสภาพที่ตั้งมีแม่น้ำเจ้าพระยาล้อมรอบและมีตะกอนเลนจากแม่น้ำเจ้าพระยาพัดมาทับถมจนทำให้กลายเป็นเกาะขนาดใหญ่ ส่วนคำว่า “บางปะอิน” ตาม พระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า สมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อครั้งเป็นพระมหาอุปราชได้เสด็จประพาสทางชลมารค และเรือพระที่นั่งได้ถูกพายุพัดทำให้เรือพระที่นั่งล่มใกล้กับเกาะบางปะอิน พระองค์จึงทรงขึ้นไป ขอความช่วยเหลือจากชาวบ้านบนเกาะ จนได้พบกับสาวคนหนึ่งชื่อว่า อิน พระองค์ทรงต้องพระทัยและประทับอยู่ด้วยกัน 1 คืน ทำให้เวลาต่อมาคนทั่วไปจึงเรียกเกาะนี้ว่า เกาะบางปะอิน ภายหลังกองอินได้ตั้งครุฑและคลอดบุตรชายนามว่า พระองค์ไธ ซึ่งในที่สุดได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาพระนามว่า

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ 5) โดยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จมาที่เกาะบางปะอินและโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นบนเกาะแห่งนี้ พร้อมทั้งโปรดฯ ให้สร้างพระอารามประจำพระราชวังพระราชทานนามว่า วัดชุมพลนิกายาราม (กรมศิลปากร, 2506: 100-102) จากคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ได้บรรยายว่าภายในพระราชวังบางปะอินมีพระที่นั่งโศภนธรรมิกราชตั้งอยู่กลางสระน้ำ เป็นพระที่นั่งมุขโถงมียอดมณฑป มีอาคารขนาดเล็กและใหญ่หลายหลัง ภายในพระราชวังประกอบด้วย พระอุทยานที่มีต้นไม้หลากหลายพันธุ์ ในสระน้ำมีปลาพันธุ์ต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งเป็นที่สำราญพระราชหฤทัย (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี, 2534: 33) และพระราชวังบางปะอินได้เป็นสถานที่เสด็จประพาสของพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาสืบมาจนกระทั่งเสียกรุงแก่พม่าในปีพ.ศ.2310 พระราชวังบางปะอินจึงถูกทิ้งร้างไป

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อสยามได้ใช้เรือกลไฟเป็นพาหนะ ทำให้การเดินทางทางน้ำสะดวกรวดเร็วกว่าเดิม และในปีพ.ศ.2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคผ่านเกาะบางปะอิน จึงโปรดฯ ให้เจ้าพนักงานสร้างพระราชวังบางปะอินขึ้น โดยพระองค์โปรดฯ ให้เจ้าพนักงานสร้างพระที่นั่งทรงไทยประเพณีและพระราชทานชื่อพระที่นั่งตามชื่อเดิม คือ พระที่นั่งโศภนธรรมิกราช สร้างเรือนแถวสำหรับเจ้านายฝ่ายใน และพลับพลาริมน้ำ (กรมศิลปากร, 2506: 105-106)

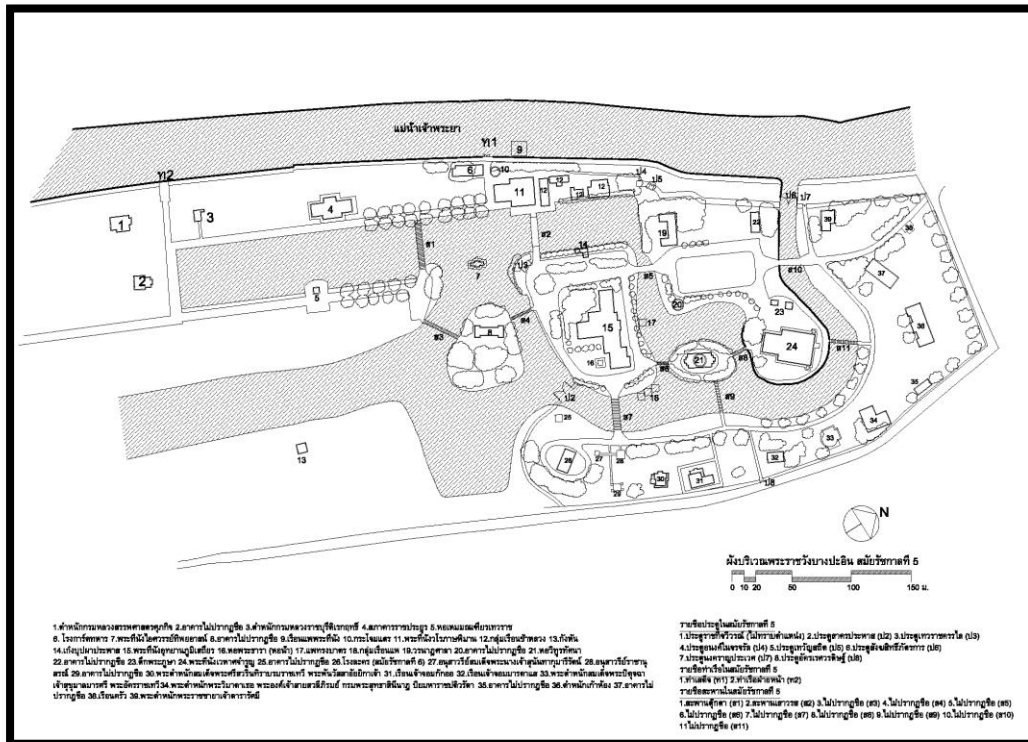
เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จากการที่พระองค์ทรงเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองกรุงเก่าและเกาะบางปะอินพร้อมพระราชบิดาอยู่เสมอ เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์สมบัติพระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานขึ้นที่เกาะบางปะอิน (“คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท จ.ศ.1251”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 11, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ) เนื่องจากบางปะอินเป็นเกาะที่อยู่กลางน้ำ มีความเงียบสงบ ไม่มีผู้คนพลุกพล่าน อีกทั้งยังมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาในอดีตอย่างยาวนาน (รูปที่ 2)

การก่อสร้างพระราชวังบางปะอินเริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2415 - 2432 แบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแรกเริ่มตั้งแต่การก่อสร้างภายในพระราชวังบางปะอินปีพ.ศ.2415 - 2419 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ช่างกรมวังชุดสระขึ้นใหม่ให้มีขนาดใหญ่กว่าเดิม และโปรดฯ ให้จำลองแบบพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทภายในพระบรมมหาราชวังมาสร้างพระที่นั่งโศภนธรรมิกราช (สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, 2539: 38-40) ซึ่งเป็นพระที่นั่งทรงปราสาทตั้งอยู่กลางสระน้ำ จากนั้นจึงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งวโรภาษพิมาน เป็นอาคารท้องพระโรงที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก สร้างตำหนักวรรณเกษม สานต์ สภาคารราชประยูร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, 2464: 48-49) หอเหมมณเฑียรเทวราช (“การเสด็จประพาสกรุงเก่า เมืองเพชรบุรี”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ.1237, เลขที่ 4, หอสมุดแห่งชาติ) ตำหนักฝ่ายใน และหน่วยรักษาความปลอดภัยของพระราชวัง (“จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ)

ช่วงที่ 2 ตั้งแต่ปีพ.ศ.2420 - 2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ:

53.) และโปรดฯให้สร้างหอสูง ทรงพระราชนานชื่อว่า หอวิทูรทัศน์ และแก่งไม้ขนาดเล็ก พระราชนานชื่อว่า แก่งบุผาประพาส (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2479: 17) โดยยังมีการก่อสร้างอาคารอื่นๆอยู่ด้วยเช่นกัน

ช่วงที่ 3 ตั้งแต่ปีพ.ศ.2429 - 2432 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สร้างพระที่นั่งรูปแบบสถาปัตยกรรมจีน พระราชนานชื่อว่า พระที่นั่งเวหาศจำรูญ (“การเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอิน”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (วันที่ 19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108)

รูปที่ 2 ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5
ที่มา: จิตารัตน์ ดิยวงค์มานะ

จากการศึกษาลักษณะทางกายภาพของผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน โดยอาศัยหลักฐานจากเอกสารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และจากภาพถ่ายทางอากาศในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทำให้สามารถนำมาสู่การศึกษาวิเคราะห์ผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน โดยจากลักษณะทางกายภาพและภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังบางปะอิน ยังคงมีการกำหนดการวางผังบริเวณจากแนวคิดการสร้างพระราชวังแบบจาริต คือ การเลือกตำแหน่งที่ตั้งพระราชวังให้ขนานไปกับสภาพภูมิประเทศ ซึ่งจะมีผลทำให้ขอบเขตของพระราชวังบางปะอินมีรูปทรงอิสระ ซึ่งนอกจากจะได้ใช้ประโยชน์จากภูมิศาสตร์ที่ตั้งในการใช้น้ำสำหรับอุปโภคบริโภคแล้ว ยังได้ผันน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาเป็นส่วนประกอบในการสร้างผังบริเวณพระราชวังแบบใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการวางผังบริเวณพระราชวังสยาม ที่ประกอบไปด้วย สระน้ำขนาดใหญ่ บึงน้ำรูปทรงธรรมชาติขนาดต่างๆ ที่เกิดจากการสร้างบ่อ ขุดสระ ถมดินให้มีลักษณะเป็นเกาะขนาดต่างๆ แล้วผันน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาภายในสระให้ล้อมผืนดิน เพื่อให้เกิดเป็นเกาะแก่งภายใน

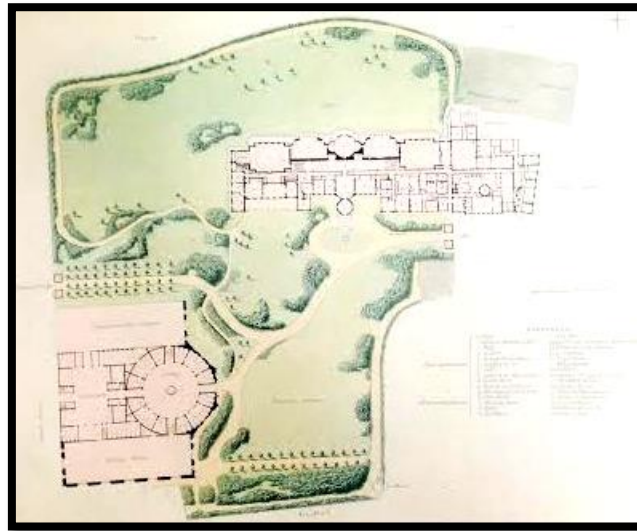
พระราชวัง โดยน้ำยังถูกนำมาใช้ในการแบ่งสัดส่วนพื้นที่เขตพระราชฐาน และสร้างรูปทรงของเขตพระราชฐานต่างๆภายในพระราชวังให้มีลักษณะเป็นเกาะตั้งอยู่กลางน้ำ หรือเป็นที่ราบมีลำคลองอยู่ด้านหน้า อีกทั้งยังใช้ประโยชน์จากน้ำเสมือนเป็นกำแพงใช้กันเขต เพื่อรักษาความปลอดภัยในแต่ละพื้นที่โดยรอบอีกด้วย

จากความข้างต้นแสดงให้เห็นการสร้างภูมิทัศน์ธรรมชาติในการวางผังบริเวณพระราชวังแบบใหม่ที่ปรากฏขึ้นในพระราชวังสยามเป็นครั้งแรก ซึ่งตรงกับแนวคิดการวางผังแบบโรแมนติก (Romanticism) (Graham Rose, 1988: 13) (รูปที่ 3) ในยุโรปที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติแบบสวนป่า เน้นความสงบร่มรื่นซึ่งภายในผังจะประกอบไปด้วย สนามหญ้าสีเขียว สระน้ำรูปทรงตามธรรมชาติ มีการตั้งน้ำพุตามจุดต่างๆ มีงานประติมากรรมวางประดับอยู่ตามมุม ประดับตกแต่งสวนด้วยกระถางต้นไม้ขนาดเล็ก อีกทั้งยังร่มรื่นไปด้วยต้นไม้จำนวนมาก ตัวอย่างเช่น สวนใน The Royal Pavilion เมือง Brighton ประเทศอังกฤษ (รูปที่ 4) ซึ่งเมื่อนำผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน (รูปที่ 5) มาเทียบเคียง พบว่าผังของพระราชวังทั้ง 2 แห่งนี้มีความเหมือนกันในแง่การวางผังบริเวณเป็นสวนแบบโรแมนติก (Romantic Garden) ที่มีลักษณะเป็นสวนป่า คือ มีสนามหญ้าสีเขียว ต้นไม้ขนาดต่างๆที่ขึ้นตามธรรมชาติ บ่อน้ำรูปทรงตามธรรมชาติ และมีเส้นทางเดินที่คดเคี้ยวไปมา โดยน้ำที่นำมาใช้ในผังนี้ จะทำให้เกิดเกาะแก่งขนาดเล็กใหญ่ไม่เท่ากัน ซึ่งเหตุที่ทำให้สวนแบบโรแมนติกนี้ไม่มีความเป็นระเบียบและไม่มีแบบแผนมากนัก อาจเนื่องจากวัตถุประสงค์ของลัทธิโรแมนติก (Romanticism) มุ่งเน้นการให้ความสนใจต่อความละเอียดอ่อนทางจิตใจและสุนทรียภาพอันเกิดจากธรรมชาติ โดยสร้างบรรยากาศและตกแต่งภูมิประเทศแบบธรรมชาติ (สมชาติ จิงสิริอารักษ์, 2553: 84) เพื่อหลีกเลี่ยงความวุ่นวายและความยุ่งเหยิงในชีวิตประจำวันมาสู่กิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ (Graham Rose, 1988: 13) แต่มีข้อสังเกตว่าสวนแบบโรแมนติกของยุโรบนั้น จะตั้งกลุ่มสถาปัตยกรรมแยกออกมาเป็นกลุ่มหนึ่ง ไม่ได้สร้างให้กลมกลืนไปกับธรรมชาติ แต่ที่พระราชวังบางปะอินกลับสร้างสถาปัตยกรรมให้แทรกตัวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของแนวคิดในการสร้างผังบริเวณพระราชวังกับการใช้สวนแบบโรแมนติกให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยแนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบให้กับการวางผังบริเวณพระราชวังสยามในสมัยหลังอีกด้วย

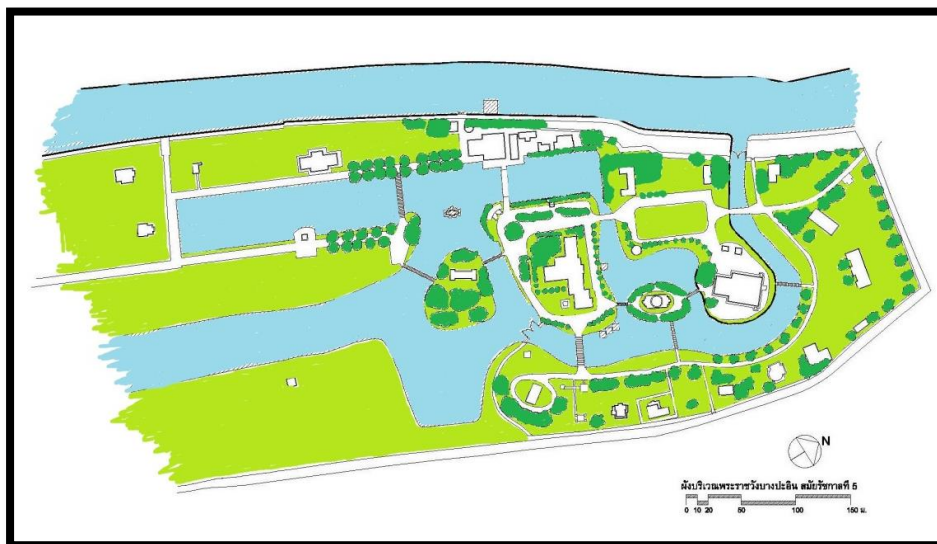
รูปที่ 3 ลักษณะของสวนแบบโรแมนติก (Romantic Garden) ที่เป็นสวนป่าแบบธรรมชาติ ให้บรรยากาศที่ร่มรื่น มีบ่อน้ำรูปทรงต่างๆ มีน้ำพุตั้งอยู่ตามจุดต่างๆ มีเส้นทางเดินที่ไม่เป็นระเบียบล้อไปกับธรรมชาติ

ที่มา : Graham Rose, *The Romantic Garden* (Hongkong: Windward Frances Lincoln, 1988), 40.

รูปที่ 4 ผังบริเวณ The Royal Pavilion ใน เมืองBrighton ประเทศอังกฤษ การวางผังบริเวณที่มีสวนแบบโรมานติกประกอบด้วยสนามหญ้าขนาดใหญ่ เส้นทางที่คดเคี้ยวที่มีต้นไม้ประกอบอยู่ 2 ข้างทาง โดยสถาปัตยกรรมจะตั้งอยู่โดดเดี่ยวออกมาจากสวนแบบโรมานติก

ที่มา: John Nash, **Views of The Royal Pavilion** (Germany: Cross River Press, 1991), 25.

รูปที่ 5 ผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน ที่มีน้ำเป็นส่วนประกอบในผังจำนวนมากจนทำให้ผืนดินมีลักษณะเป็นเกาะแก่งขนาดต่างๆ

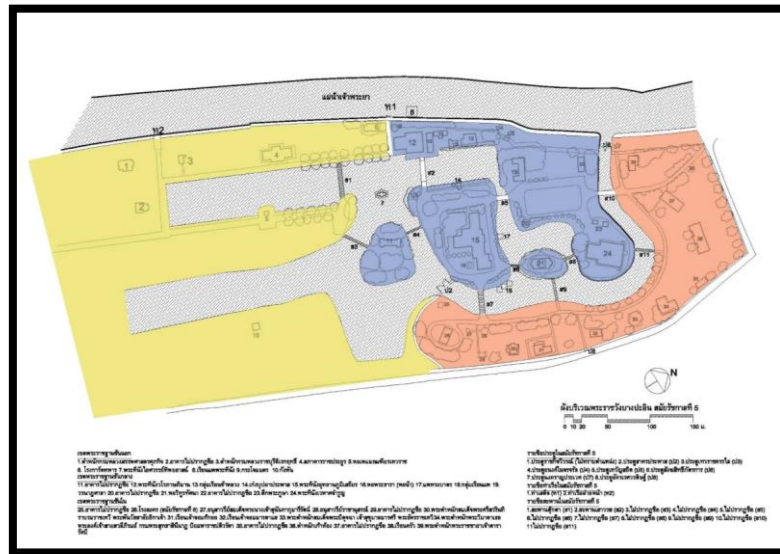
ที่มา: ธีรรัตน์ ตียะวงศ์มานะ

สำหรับสถาปนิกผู้ออกแบบวางผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน คือ มิสเตอร์ โยอาคิมแกรซี (Mr. Joachim Grassi) ซึ่งมีส่วนร่วมการสร้างพระราชวังบางปะอินตั้งแต่ปี พ.ศ.2415 - 2420 มีเหตุผล

สนับสนุน ดังนี้ แกร์ซีเป็นสถาปนิกชาวตะวันตก ย่อมมีความเข้าใจในแนวคิดแบบลัทธิโรแมนติคที่กำลังนิยมในยุโรปขณะนั้น เป็นผลให้แกร์ซีสามารถวางผังบริเวณและออกแบบสถาปัตยกรรมตามแนวคิดแบบโรแมนติค ประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังบางปะอินที่มีภูมิทัศน์ธรรมชาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งอยู่แล้ว จึงเหมาะแก่การจัดวางผังบริเวณที่สอดคล้องไปกับแนวคิดแบบโรแมนติคได้อย่างลงตัว นอกจากนั้นแล้วจากการสรุปผลงานของแกร์ซี ซึ่งระบุว่าในช่วงปีพ.ศ.2415 - 2418 แกร์ซีไม่ได้รับการว่าจ้างให้ก่อสร้างอาคารใดๆ เลย อีกทั้งแกร์ซีได้ให้ผู้ช่วยมาสร้างออฟฟิศคุมงานที่พระราชวังบางปะอินก่อนปีพ.ศ.2419 (สวัสต์ จันทน์, 2509: 3) รวมทั้งการก่อสร้างพระที่นั่งวโรภาษพิมานสร้างเสร็จเป็นอย่างน้อยตั้งแต่พ.ศ.2418 (“จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ) และปรากฏเอกสารบันทึกเกี่ยวกับการสร้างพระที่นั่งในพระราชวังบางปะอินเมื่อปีพ.ศ.2415 - 2419 (พิรศรี โปวาทอง, 2548: 12) จึงเป็นเหตุให้สรุปได้ว่าแกร์ซีมีส่วนในการสร้างพระราชวังบางปะอินตั้งแต่ปีพ.ศ.2415 นอกจากนั้นแล้วแกร์ซียังได้ก่อสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติตั้งแต่ปีพ.ศ.2420-2421(จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ, 2537: 143-145) และได้รับการว่าจ้างให้สร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรตั้งแต่ปีพ.ศ.2420-2426 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2481: 53) ตลอดจนในปีพ.ศ.2426 ได้มีการรื้อพระที่นั่งวโรภาษพิมานสูง 2 ชั้นลง แต่รัชกาลที่ 5 ยังทรงมีพระราชดำริให้สร้างอาคารตามรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเช่นเดิม โดยให้แกร์ซีเป็นผู้ออกแบบ (“Death of Mr.Grassi”, *The Bangkok Times*, September 26, 1904) โดยพระที่นั่ง วโรภาษพิมานหลังนี้สร้างเสร็จในปีพ.ศ.2430 อีกทั้งปรากฏหลักฐานที่ว่าแกร์ซีได้เขียนจดหมายทวงถามค่าใช้จ่ายในระหว่างทำการก่อสร้างอาคารต่างๆภายในพระราชวังบางปะอินตั้งแต่ พ.ศ.2424 - 2432 (“เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค้ำรายการพระราชวังบางปะอิน (พ.ศ.2424)”, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “เรื่องพระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ กราบบังคมทูลเรื่องการก่อสร้างพระราชวังบางปะอิน กับเรื่องรับราชการในการสร้างพระราชวังบางปะอินของมิสเดอแกร์ซี (พ.ศ.2426)”, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/28, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และ “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำการที่ต่างที่พระราชวังบางปะอิน(พ.ศ.2432)”, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/11, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ) จึงเป็นหลักฐานที่ยืนยันอีกชิ้นหนึ่งว่าแกร์ซีเป็นผู้มีส่วนในการสร้างพระราชวังบางปะอินตั้งแต่เริ่มต้นสร้างพระราชวังจนกระทั่งถึงปีสุดท้ายของการสร้างพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างแน่นอน รวมทั้งยังเป็นการเน้นย้ำให้เห็นว่าผลงานการออกแบบวางผังบริเวณไม่ใช่ผลงานของนายช่างชาวสยาม เพราะไม่ปรากฏมูลเหตุที่จะทำให้นายช่างสยามมีความสามารถในการวางผังบริเวณลักษณะเช่นนี้มาก่อน

การแบ่งเขตพระราชฐานภายในพระราชวังบางปะอิน สามารถแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนตามระเบียบแบบแผนการวางผังบริเวณพระราชวังแบบจารีต คือ มีเขตพระราชฐานชั้นนอก เขตพระราชฐานชั้นกลาง และเขตพระราชฐานชั้นใน แต่ลักษณะทางกายภาพและภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังบางปะอิน มีผลทำให้การวางผังบริเวณพระราชวังมีลักษณะที่ลื้อไปตามสภาพภูมิทัศน์ตามธรรมชาติ จึงทำให้เขตพระราชฐานชั้นต่างๆของพระราชวังบางปะอินไม่อยู่ในลักษณะรูปทรงเรขาคณิต แต่อย่างไรก็ตามการแบ่งเขตพระราชฐานพระราชวังบางปะอินยังคงยึดระเบียบแบบแผนการใช้สอยพื้นที่ของแต่ละบุคคล โดยขึ้นกับพระบรมราชานุญาตให้บุรุษเพศ

เฉพาะที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า และข้าราชการที่ใกล้ชิดสามารถเข้าไปภายในพื้นที่เขตพระราชฐานในแต่ละชั้นได้มากนักน้อยเพียงใด (รูปที่ 6)

รูปที่ 6 การแบ่งเขตพระราชฐานที่สัมพันธ์ไปกับภูมิทัศน์ภายในพระราชวังบางปะอิน
ที่มา: จิตารัตน์ ดิยะวงศ์มานะ

พระราชฐานชั้นนอก (Outer Zone)

พระราชฐานชั้นนอก เป็นบริเวณด้านหน้าสุดของพระราชวัง ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ เป็นพื้นที่ที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามน้อย ซึ่งบุรุษเพศได้รับอนุญาตให้เข้าถึงได้ โดยมีการรักษาความปลอดภัยน้อยกว่าเมื่อเทียบกับพื้นที่ส่วนอื่น นอกจากนั้นแล้วยังเป็นที่ตั้งของอาคารต่างๆ ประกอบไปด้วย หอเหมมณเฑียรเทวราช สภาคารราชประยูร พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ และอาคารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเจ้านายฝ่ายหน้าที่ตามเสด็จมายังพระราชวัง ได้แก่ กลุ่มตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า และบ้านของข้าราชการบริพาร อีกทั้งยังมีที่ตั้งของอาคารการรักษาความปลอดภัยของพระราชวัง ได้แก่ โรงกัณฑ์ทหาร ทิมดาบตำรวจ และ โรงทหารมหาดเล็ก มีท่อน้ำสำหรับเทียบเรือพระที่นั่ง 2 ท่อ คือ ท่อฝ่ายหน้า และท่อเสด็จ

พระราชฐานชั้นกลาง (Middle Zone)

พระราชฐานชั้นกลาง เป็นหัวใจสำคัญของพระราชวังบางปะอิน เป็นพื้นที่ที่อยู่บริเวณตอนกลางค่อนข้างเข้าไปภายในของพระราชวัง มีลักษณะเป็นเกาะขนาดเล็กและขนาดใหญ่ถูกล้อมรอบด้วยผืนน้ำ มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามปานกลาง จำเป็นต้องมีการรักษาความปลอดภัย โดยบุรุษเพศที่สามารถเข้าไปในพื้นที่ได้นั้นต้องเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดเท่านั้น เพราะใช้เป็นที่ตั้งของอาคารที่ประทับของพระมหากษัตริย์ คือ พระที่นั่งวโรภาษพิมาน พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรและพระที่นั่งเวหาศจำรูญ นอกจากนั้นยังมีอาคารสำหรับการประกอบกิจกรรมแบบใหม่ คือ เก๋งบุปผาประพาสและหอวิทูรทัศน์อีกด้วย

พระราชฐานชั้นใน (Inner Zone)

พระราชฐานชั้นใน ตั้งอยู่ด้านในสุดของพระราชวัง ติดกับกำแพงพระราชวัง มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามเด็ดขาด (restricted zone) เพราะเป็นพื้นที่ส่วนพระองค์ อาคารที่ตั้งในเขตพระราชฐานชั้นนี้มีเฉพาะกลุ่มพระตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และเรือนเจ้าจอมต่างๆ เท่านั้น ซึ่งบริเวณดังกล่าวจะเป็นเขตหวงห้ามสำหรับบุรุษเพศ ยกเว้นเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชโอรสที่ยังไม่ได้โสกันต์ จึงแสดงให้เห็นการยังยึดถือธรรมเนียมประเพณีเหมือนในพระบรมมหาราชวังอยู่ กล่าวถึงการวางตำแหน่งที่ตั้งของอาคารภายในเขตพระราชฐานชั้นนี้ จะกระจายตัวออกไปทั่วพื้นที่ตามแนวเส้นทางน้ำ ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงสภาพภาพของบุคคลที่อาศัยในอาคารเหล่านั้นอยู่ด้วยเช่นกัน

นอกจากธรรมเนียมและระเบียบแบบแผนการสร้างพระราชวังแบบจารีต ที่แบ่งเขตพระราชฐานออกเป็น 3 ส่วนแล้ว ยังปรากฏแนวคิดในการสร้างวัดประจำพระราชวังที่มีตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติขึ้นภายในบริเวณพื้นที่ผืนเดียวกันกับพระราชวังบางปะอิน โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาคั่นกลาง (รูปที่ 7)

รูปที่ 7 วัดประจำพระราชวังพระราชวังบางปะอินในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

ที่มา: ภาพถ่ายทางอากาศ จากระบบ Google Earth เข้าถึงเมื่อ 10 สิงหาคม 2557

สถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน ถูกสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์และประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกัน จึงมีผลทำให้เกิดการสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นอาคารรูปแบบไทย ประเพณี อาคารรูปแบบตะวันตก อาคารแบบจีน และอาคารที่ประยุกต์ให้เข้ากับภูมิวัฒนธรรมของสยาม ดังนี้

1. พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ สร้างในระหว่างปีพ.ศ. 2415 – 2418 (สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, 2539: 38-40) ลักษณะเป็นปราสาทโถง คล้ายพลับพลากลางสระน้ำ ใช้สำหรับเป็นที่เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถ (รูปที่ 8)

รูปที่ 8 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. พระที่นั่งวโรภาพิมาน เป็นอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบนีโอคลาสสิก (neo-classic) โดยแรกเริ่มสร้างเป็นอาคารสูง 2 ชั้น (รูปที่ 9) สร้างขึ้นในปีพ.ศ.2415 - 2418 เป็นอาคารที่ประทับหลัก คือ เป็นท้องพระโรงสำหรับออกว่าราชการ และเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 (“จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ) ซึ่งต่อมามีปัญหาเกี่ยวกับโครงสร้างของอาคารทำให้ต้องรื้อถอนอาคารลง และในปีพ.ศ.2426 - 2430 ได้ทำการสร้างอาคารขึ้นใหม่ เหลือความสูงเพียงชั้นเดียวแทน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2481: 92) โดยยังคงใช้เป็นอาคารท้องพระโรงของพระราชวังอยู่เช่นเดิม (รูปที่ 10)

รูปที่ 9 พระที่นั่งวโรภาพิมานสูง 2 ชั้น ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก

ที่มา: เหรียญที่ระลึกเฉลิมพระที่นั่งพระราชวังบางปะอินปีพ.ศ.2419 www.thaimedal.com
(เว็บไซต์พิพิธภัณฑ์เหรียญที่ระลึกไทย) เข้าถึงเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ.2557

รูปที่ 10 พระที่นั่งวโรภาษพิมาน
ที่มา : จากการสำรวจเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2557

3. พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2420 – 2426 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2481: 53) เป็นอาคารที่สร้างขึ้นเลียนแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกประเภทวิลล่าแบบสวิสชาเลต์ ตั้งอยู่บนเกาะขนาดใหญ่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของพระราชวัง เป็นอาคารที่ใช้เป็นที่ประทับหลักภายในพระราชวังบางปะอิน ที่แสดงให้เห็นถึงการตอบสนองต่อการมีวิถีชีวิตแบบใหม่อย่างตะวันตก (รูปที่ 11)

รูปที่ 11 ภาพถ่ายเก่าไม่ปรากฏพ.ศ. พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

4. พระที่นั่งเวหาศจำรูญ หรือ เทียนเม่งเต้ย เป็นอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมจีน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ข้าราชการขุนนางในกรมท่าซ้ายเป็นผู้ก่อสร้าง (“การเฉลิมพระราชมนเฑียร พระราชวังบางปะอิน”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 6 แผ่นที่ 42 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108)) เป็นเงินที่มาจากภาษีอากรของพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามารับราชการในสยาม สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2429 – 2432 (“การเฉลิมพระราชมนเฑียร พระราชวังบางปะอิน”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108) อาคารหลังนี้ใช้เป็นอาคารออกกว่าราชการและที่ประทับส่วนพระองค์ (รูปที่ 12)

รูปที่ 12 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

ที่มา: จากการสำรวจเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2557

5. หอเหมมณเฑียรเทวราช ตั้งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ แรกเริ่มที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2415 – 2419 นั้น (“จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ) เป็นอาคารเครื่องไม้ ต่อมาในปี พ.ศ.2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สร้างศาลประจำพระราชวังบางปะอิน ขึ้นใหม่โดยให้สร้างอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบปราสาทขอม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2478: 37) ภายในหอเหมมณเฑียรเทวราชประดิษฐานเทวรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (รูปที่ 13)

รูปที่ 13 หอเหมมณเฑียรเทวราช

ที่มา: จากการสำรวจเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2557

6. สภาคารราชประยูร อาคารหลังนี้สร้างเสร็จในปีพ.ศ.2419 (“จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ) เป็นอาคารเครื่องไม้ ซึ่งต่อมาอาจทรุดโทรมไปตามกาลเวลา จึงได้รับการซ่อมแซมหรือสร้างขึ้นใหม่เป็นอาคารไม้และปูนสร้างเสร็จในปีพ.ศ.2432 อาคารหลังนี้ใช้เป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า (ฝ่ายชาย) ซึ่งอาคารรูปแบบตะวันตกที่ประยุกต์ให้เข้ากับภูมิวัฒนธรรมสยาม (รูปที่ 14)

รูปที่ 14 สภาคารราชประยูร

ที่มา: จากการสำรวจเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2557

7. หอวิทูรทัศน์ อาคารหลังนี้ตั้งอยู่บนเกาะขนาดเล็ก สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2420 – 2424 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2479: 17) เป็นสถาปัตยกรรมตะวันตกประเภทหอสูงที่ใช้สำหรับชมทัศนียภาพภายในและภายนอกพระราชวัง (รูปที่ 15)

รูปที่ 15 หอวิทูรทัศน์

ที่มา: จากการสำรวจเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2557

8. เก๋งบุปผาประพาส เป็นอาคารไม้ขนาดเล็กตั้งอยู่ในพระราชอุทยาน สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2420 – 2424 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2479: 17) เป็นอาคารประเภทบ้านไม้ประดับลายฉลุแบบยุโรป โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ใช้เป็นที่พักประทับสำราญพระอิริยาบถในสวน ใช้สำหรับดื่มชา ยามบ่ายและชมดอกไม้ภายในพระราชอุทยาน (รูปที่ 16)

รูปที่ 16 เก๋งบุปผาประพาส
ที่มา: จากการสำรวจเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2557

บทสรุป

พระราชวังบางปะอินถูกสร้างขึ้นภายใต้แนวคิดลัทธิโรแมนติค ที่สะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพแบบใหม่ของพระมหากษัตริย์สยาม ที่ไม่ทรงต้องการมีสถานะเป็นสมมติเทพอีกต่อไป จึงเลือกการวางผังบริเวณและใช้งานรูปแบบสถาปัตยกรรมที่คำนึงถึงสภาพภูมิทัศน์ธรรมชาติเป็นหลัก เพื่อให้เข้ากับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังและสอดคล้องกับแนวคิดข้างต้น แต่การวางผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรมไม่ได้ลอกเลียนงานต้นแบบทั้งหมด หากแต่เป็นการสร้างขึ้นภายใต้แนวคิด “พระราชวังโรแมนติคแบบสยาม” ซึ่งเป็นพระราชวังแห่งแรกของสยามที่ประยุกต์ให้มีลักษณะเฉพาะและมีความโดดเด่นในแบบของสยามเอง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

“การเสด็จประพาสกรุงเก่า เมืองเพชรบุรี.” (จ.ศ.1237). สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.

เลขที่ 4. หอสมุดแห่งชาติ.

“จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.

รัชกาลที่ 5. มัดที่ 95. เลขที่ 1. หอสมุดแห่งชาติ.

“ประกาศพระราชทานวิสุงคสีมาวัดนิเวศน์ฯ จ.ศ.1240.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.

รัชกาลที่ 5. มัดที่ 71. เลขที่ 4. หอสมุดแห่งชาติ.

“คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท์ จ.ศ.1251.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย.

ภาษาไทย. เส้นดินสอ. รัชกาลที่ 5. มัดที่ 11. เลขที่ 2. หอสมุดแห่งชาติ.

“เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค้ำรายการพระราชวังบางปะอิน(พ.ศ.2424).” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/12. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

- “เรื่องพระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ กราบบังคมทูลเรื่องการก่อสร้างพระราชวังบางปะอิน กับเรื่องรับราชการในการสร้างพระราชวังบางปะอินของมิสเดอแกรซี (พ.ศ.2426).” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/28. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำที่ต่างที่พระราชวังบางปะอิน (พ.ศ.2432).” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/11. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “การเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอิน.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108).
- กรมศิลปากร. (2506) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1. ธนบุรี: กรุงเทพมหานครการพิมพ์. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี. (2534)
- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ. (2537) กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา ร่วมกับกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2464) ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- พีรศรี โปหาทอง. (2548) ช่างฝรั่งในกรุงสยาม : ต้นแผ่นดินพระพุทธรเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ. (2539) หนังสือ court ข่าวราชการ เล่ม 2 เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง. พระนคร: สำนักพระราชเลขาธิการ.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2478) จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชทานในรัชกาลที่ 5 ภาคที่ 10. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2479) จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12. พระนคร: กรมศิลปากร.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2481) จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย.
- สมชาติ จิงสิริอารักษ์. (2553) สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2480. (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สวัสต์ จันทน์. (2509) นิทานชาวไร่ เล่ม 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- กฤษณก ลิ้มพัฒนานนท์ชัย. (2557). “พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการก่อรูปของงานสถาปัตยกรรมแบบ รักษาติ ในรัชสมัย (พ.ศ. 2453-2468).” วารสารวิชาVeridian E-Journal ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (เดือนพฤษภาคม – สิงหาคม 2557) : 1365-1384.

รัฐวิชญ์ ศุภจตุรัส. (2557). “รูปแบบตลาดสดในอดีตและในพื้นที่สุพรรณบุรี.” วารสารวิชาการ Veridian E-Journal ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (เดือนพฤษภาคม – สิงหาคม 2557) : 1595 – 1610.

ภาษาต่างประเทศ

Graham Rose. (1988) **The Romantic Garden**. Hongkong: Windward Frances Lincoln.

Pirasri Povatong. (2011) **Building Siwilai : Transformation of Architecture and Architectural Practice in Siam during the Reign of Rama V, 1868-1910**.

Thesis Ph.D (Architecture) University of Michigan.